

Brocki, Zygmunt

Historia instytucji naukowych w Wielkiej encyklopedii powszechnej PWN (t. 1-8)

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 13/4, 834-841

1968

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

i dokładności, a także wrodzonemu taktowi w najtrudniejszych sytuacjach znakomicie wywiązywał się ze swych obowiązków. Nikt inny nie był predestynowany do napisania tej książki, on tylko bowiem osobiście przeżył wszystkie etapy rozwoju specjalnej wiedzy o magazynowaniu i transporcie ropy.

Z właściwą sobie systematycznością omówił dr Rachwał transport drogowy i pierwsze u nas rurociągi, zagadnienie cystern kolejowych, produkcję beczek, a także jako naoczny świadek opisał sławny wybuch ropy w Schodnicy. W drugiej części książki wyłaniają się z mroków zapomnienia tak dobrze znane starszej generacji olbrzymie zbiorniki ropy na Popielach w Borysławiu, mierniki ropne, ropociągi w uroczej Ropiance, stacja doświadczalna w Borysławiu, a przede wszystkim tłoczni ropy w Modryczu pod Drohobyczem, gdzie przez lata staczano owe zawzięte boje o każdy ułamek procentu zanieczyszczeń.

Autor opisuje też głośny wybuch ropy na odwiercie „Oil City” w Tustanowicach, nie zapomina o doskonałej konstrukcji prof. I. Mościckiego, pracującej w wielu egzemplarzach dla oczyszczania tzw. kału ropnego, czyli upartych emulsji ropno-wodnych, mówi o Gdańsku jako o pierwszym polskim porcie ropnym.

W dalszych rozdziałach podaje dr Rachwał cenne dane statystyczne oraz liczne wartościowe historycznie szczegóły, jemu tylko wiadome.

Całość książki jest ważnym dokumentem, napisanym fachowo i rzetelnie, toteż czyta się ją niemal jednym tchem z wielkim zainteresowaniem.

Zdzisław Wilk³

HISTORIA INSTYTUCJI NAUKOWYCH W WIELKIEJ ENCYKLOPEDII Powszechniej PWN (T. 1—8) *

Warto, być może, poświęcić nieco czasu i uwagi na przegląd haseł omawiających instytucje naukowe: akademie nauk, wyższe uczelnie, instytuty i towarzystwa naukowe oraz międzynarodowe organizacje naukowe, w pierwszych ośmiu tomach *Wielkiej encyklopedii powszechniej PWN*. Jest tu już bowiem dostatecznie dużo istotnych haseł (w przedziale: od *akademii* w t. 1 do *politechniki* w t. 8) i niemal wszystkie te hasła przedstawiają instytucje w ich rozwoju historycznym.

Szczególnie korzystny może okazać się taki przegląd — zwłaszcza haseł polskich, choć bez rezygnowania z uwag i wniosków nasuwających się przy hasłach ogólnych oraz szczegółowych hasłach niepolskich, dających konieczną perspektywę i przydatny porównawczy układ odniesienia — zanim poza powszednim, doraźnie użytecznym kontaktem z *Wielką encyklopedią* otworzymy kiedyś tom dziewiąty i będziemy chcieli wyrobić sobie zdanie o doborze i ujęciu materiału w interesującym nas zakresie w syntetycznym hasle *Polska*.

Dzisiejszy przegląd haseł może wydawać się chwilami zbyt szczegółowy, przeładowany drobiazgowymi spostrzeżeniami i dygresjami, stanowiącymi wypadki jak gdyby w „mikrokosmos” organizacyjnonaukowy, i to wydawać się taki nie tylko czytelnikom szybko zapewne nad nim znużonym, ale i samemu nawet autorowi. Umówmy się jednak, że na razie zmuszamy nad tymi ośmioma tomami,

³ Autor recenzji zmarł 13 lipca 1968 r.; por. jego nekrolog na s. 815 niniejszego numeru.

* Tomy 1—8, wydane w latach 1962—1966, stanowią więcej niż połowę tego wydawnictwa, mającego objąć tomów trzynaście. Wydane w 1967 r. tomy 9—10 zostaną omówione łącznie z trzema końcowymi. W cytatach z *Encyklopedii* rozwiązano stosowane przez nią skrót.

brnąć przez potężne rozlewisko nazw, nazwisk, dat, liczb i wyłławiając trochę wiadomości do zapasów, z którymi przecież, jak na majówkę, należy koniecznie wyruszać na miły piknik intelektualny, czyli uogólnianie i ferowanie wyroków.

*

Hasło *akademia* (t. 1) obejmuje nieco ponad dwie szpalty oraz całostronicowy tabelaryczny wykaz *Niektóre współczesne akademie nauk*. Autorem hasła jest Waldemar Rolbiecki. Nakreślona jest tutaj historia instytucji, którą dzisiaj nazywamy akademią nauk; za pierwowzór jej uznano szkoły filozoficzne starożytnej Grecji i Muzeum Aleksandryjskie (hasło to mamy w t. 7); nazwa nawiązuje do Akademii Platowskiej (w t. 1 jest takie osobne hasło). Hasło wymienia ważniejsze akademie nauk, a osobny akapit poświęca Polsce do czasów powstania Akademii Umiejętności w Krakowie.

W tabelarycznym wykazie wymieniono 59 instytucji z 32 państw. Z XVII w. pochodzi siedem akademii. Najstarsze z nich: watykańską Pontificia Academia Scientiarum i włoską Accademia Nazionale dei Lincei, założono w 1603 r. Z tegoż wieku pochodzą jeszcze trzy akademie francuskie, jedna niemiecka i jedna angielska. Wśród owych trzech akademii francuskich jest też wymieniona Académie Française, mająca oczywiście inny charakter niż akademie nauk, umieszczone w tabeli. Nie wyjaśnia tego hasło *Académie Française*, które akademię tę błędnie przedstawia jako „najstarsze ze współczesnych francuskich towarzystw naukowych, powstałe w XVII w., początkowo jako prywatne kółko literackie, w 1635 r. podniesione [...] do rangi najwyższej publicznej instytucji naukowej w państwie [...]. Od 1795 r. wchodzi w skład Institut de France” (hasło takie mamy w t. 5). W rzeczywistości instytucjami naukowymi w pełnym tego słowa znaczeniu, skupiającymi ludzi nauki, są tylko trzy z pięciu akademii wchodzących w skład Institut de France: Académie des Inscriptions et Belles Lettres, Académie des Sciences i Académie des Sciences Morales et Politiques¹.

Uwaga pod wykazem akademii informuje: „Jeżeli wymieniona w wykazie akademii jest kontynuacją innej akademii, istniejącej przed nią, i nawiązuje do jej tradycji, podano rok założenia poprzedniczki”. Tak np. jako rok założenia Akademii Nauk ZSRR podano 1724, a to dlatego, że — jak czytamy w hasle *Akademia Nauk ZSRR* — jest ona „kontynuacją Petersburskiej AN, założonej w 1724 r. w Petersburgu przez Piotra I”. Najwyższa instytucja naukowa Związku Radzieckiego obecną nazwę nosi dopiero od 1925 r.

Tymczasem jako datę założenia najwyższej instytucji naukowej Polski podano 1952 r. Autor wykazu wyczuł widocznie, że niekonsekwencja ta będzie raziła, w uwadze pod wykazem zaznaczył więc, że poprzedniczkami PAN były: „Towarzystwo Naukowe Warszawskie założone w 1907 r. (na miejsce Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie założonego w 1800 r. i rozwiązanego przez władze carskie w 1832 r.) oraz Polska Akademia Umiejętności w Krakowie, powstała w 1873 r. (jako Akademia Umiejętności) z przekształcenia Towarzystwa Naukowego w Krakowie założonego w 1816 r.”.

Jest to jedyna tego rodzaju uwaga pod wykazem: zmiany, jakie przechodziły akademie innych państw, nie są tu zaznaczone. Efekt jest taki, że jeśli ktoś nie zorientowany zajrzy do owej tabeli, dowie się, że historia akademii nauk w Polsce liczy dopiero kilkanaście lat (uwagi pod wykazem może przecież nie zauważyć).

¹ Piątą akademią jest Académie des Beaux Arts. *Encyklopedia powszechna Orgelbranda* (wyd. 3, t. 1, Warszawa 1898, s. 96) trafnie charakteryzuje, że członkowie Académie Française „mają [...] stanowić kwiat inteligencji narodu francuskiego”, a więc inteligencji w ogóle, a nie świata nauki.

Należało w wykazie podać, jeśli nie rok 1800, to — 1873, datę powstania instytucji noszącej już nazwę akademii. Akademia Nauk ZSRR nawiązuje do tradycji swej cesarskiej poprzedniczki i nie ma powodów, abyśmy nasze tradycje w tym zakresie ograniczali zaledwie do kilkunastu lat.

Do poprzedniczek Polskiej Akademii Nauk, obejmującej przecież również nauki techniczne, należy też Akademia Nauk Technicznych, założona w 1920 r. (w t. 1 poświęcono jej osobne hasło, nie wymieniono jej natomiast w cytowanej tu uwadze pod wykazem akademii).

W t. 3 w osobnym hasle przedstawiono Deutsche Akademie der Wissenschaft zu Berlin (obecnie w NRD), założoną według projektów G. W. Leibniza w 1700 r., a w t. 7 — National Academy of Sciences w Waszyngtonie, założoną w 1863 r.²

W t. 1 wśród haseł o akademiach są też hasła przedstawiające wyższe uczelnie: Akademię Zamojską, Akademię Górniczo-Hutniczą w Krakowie, Akademię Wychowania Fizycznego w Warszawie (powstała w 1938 r. z przekształcenia Centralnego Instytutu Wychowania Fizycznego, otwartego w 1929 r.), Akademię Sztabu Generalnego im. gen. K. Świerczewskiego w Warszawie, a w hasle *akademie wojskowe* wspomniano m.in. o wyższym szkolnictwie wojskowym w Polsce międzywojennej.

W t. 7 znajduje się obszerne hasło *nauka*³, jest w nim m.in. rozdział *Rozwój form organizacyjnych nauki* (obejmuje on 4 szpalty), w którym mówi się też o rozwoju akademii nauk i instytutów naukowych.

W t. 5 w hasle *instytut* najwięcej miejsca poświęcono historii instytutów badawczych w Polsce (pierwszy projekt takiej instytucji przedłożył ok. 1774 r. M. Poczobutt-Odlanicki), a następnie znajduje się seria haseł poświęconych niektórym instytutom polskim. Tak jak akademie, przedstawione są one w rozwoju historycznym, zasadniczo w takim schemacie: rok założenia (jeśli obecny instytut kontynuuje jakąś inną placówkę, czy inne placówki, historię zaczyna się zasadniczo od najstarszej), dziedziny badań, nazwiska kolejnych dyrektorów (albo tylko nazwisko dyrektora aktualnego), wydawnictwa.

Odstępując od kolejności alfabetycznej na korzyść chronologicznej, wymienimy przedstawione przez *Encyklopedię PWN* starsze instytuty polskie (powstałe do 1946 r.):

Instytut Zoologiczny PAN; jego początki sięgają założonego w 1818 r. przez F. P. Jarockiego Gabinetu Zoologicznego Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego.

Instytut Przemysłu Fermentacyjnego i Bakteriologii Rolnej; „instytut naukowo-technologiczny, zorganizowany w 1911 r. i kierowany od 1918 r. przez W. Dąbrowskiego [...]. W latach 1939—1945 Instytut włączony był do Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego i prowadził wówczas ożywioną działalność naukową oraz dydaktyczną w tajnym nauczaniu w Warszawie”; od 1955 r. pracuje pod nazwą Instytutu Przemysłu Fermentacyjnego. W t. 2 w hasle poświęconym Wacławowi Dąbrowskiemu (1876—1962) powiedziano, że w 1910 r. zorganizował on „Pracownię Przemysłu Fermentacyjnego i Bakteriologii Rolnej przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie, przekształconą w 1911 r. w instytut o tejże nazwie”. Jak widać, informacje o początkach tego instytutu nie są identyczne w obu hasłach.

Państwowy Instytut Naukowy Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach (hasło w t. 8); „organizowany od 1916 r., otwarty pod tą nazwą w 1918 r. na miejsce ewakuowanej podczas I wojny światowej do Rosji wyższej uczelni rolniczej — Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa” (informacje o tym instytucie są

² W następnych tomach osobne hasła mają jeszcze 3 akademie: Royal Society, Polska Akademia Nauk i Polska Akademia Umiejętności.

³ Hasło to będzie w „Kwartalniku” omówione oddzielnie. (Przypis redakcji).

w osobnym hasle). PINGW został w 1951 r. przekształcony w kilka instytutów rolniczych.

Państwowy Zakład Higieny w Warszawie (hasło w t. 8); powstał w 1923 r.; poprzednikiem jego był Państwowy Instytut Epidemiologiczny, założony w 1918 r.

Instytut Lotnictwa w Warszawie; jego zarodkiem był utworzony w 1918 r. Dział Naukowo-Techniczny Departamentu Technicznego Ministerstwa Spraw Wojskowych (od 1925 r. Instytut Badań Technicznych Lotnictwa).

Instytut Biologii Doświadczalnej im. M. Nenckiego PAN w Warszawie; powstały w 1919 r.

Instytut Geologiczny w Warszawie; powstały w 1919 r. jako Państwowy Instytut Geologiczny.

Instytut Gospodarstwa Społecznego; założony w 1920 r., pracujący do 1944 r. (od 1939 r. w konspiracji); od 1957 r. działa jako instytut uczelniany Szkoły Głównej Planowania i Statystyki w Warszawie.

Instytut Bałtycki w Gdańsku; powstały w Toruniu w 1925 r.

Morski Instytut Rybacki w Gdyni (hasło w t. 7, będzie o nim mowa niżej osobno); założony w 1928 r.

Instytut Badania Koniunktur Gospodarczych i Cen, działający w Warszawie w latach 1928—1939.

Instytut Bibliograficzny w Warszawie; założony w 1928 r., „prowadzi rejestrację i statystykę polskiej produkcji wydawniczej i poloników zagr. oraz prace teoretyczne i metodyczne z zakresu nauki o książce”. Właściwsze by było sformułowanie: zajmuje się sprawami statystycznymi i formą bibliograficznego opracowania książki. Prace bowiem teoretyczne z zakresu nauki o książce prowadzone są w Instytucie Książki i Czytelnictwa.

Instytut Radowy w Warszawie; założony w 1932 r., od 1951 r. nosi nazwę: Instytut Onkologii im. Marii Skłodowskiej-Curie.

Instytut Śląski w Opolu, założony w 1934 r. w Katowicach.

Jeden instytut powstał podczas ostatniej okupacji: Instytut Zachodni, założony konspiracyjnie w 1944 r. w Milanówku pod Warszawą, w roku następnym przeniesiony do Poznania.

W 1945 r. powstały dwa instytuty: Państwowy Instytut Wysokonapięciowy, obecny Instytut Elektrotechniki, i Instytut Badawczy Budownictwa, obecny Instytut Techniki Budowlanej.

Zwrócić należy uwagę, że różnie są opracowane instytuty obecnie działające, a mające poprzedników noszących inne nazwy. Wariant I: powstały w 1952 r. Instytut Chemii Ogólnej — zaznaczono jego tradycyjne związanie z Chemicznym Instytutem Badawczym, temu zaś instytutowi poświęcono osobne hasło (w t. 2); powstał on w 1922 r., jego inicjatorem i organizatorem był I. Mościcki. Wariant II: Państwowy Instytut Hydrologiczno-Meteorologiczny (hasło w t. 8) — tu podano datę dzienną powstania: 8 III 1945⁴, wspomniano, że w okresie międzywojennym poprzednikami jego były: Instytut Hydrograficzny i Państwowy Instytut Meteorologiczny, ale instytutom tym nie poświęcono osobnych haseł, ani nie podano, niestety, dat ich powstania. Wariant III: istniejący od 1951 r. Instytut Łączności — zaznaczono, że powstał on z podziału Państwowego Instytutu Telekomunikacyjnego, założonego w 1933 r. Wariant II oczywiście nie powinien był się pojawić, w przytoczonym wypadku choćby ze względu na popularność w okresie międzywojennym Państwowego Instytutu Meteorologicznego (jeszcze dzisiaj w odniesieniu do Państwowego

⁴ Zamieszczono przy tym zbyt dużą informację, że instytut powstał „na mocy Uchwały Rady Ministrów PRL”, popełniając anachronizm, gdyż w 1945 r. państwo nasze nosiło jeszcze nazwę Rzeczpospolita Polska. Stosowanym powszechnie skrótem jest PIHM, a nie PIH-M, jak podaje *Encyklopedia*.

Instytutu Hydrologiczno-Meteorologicznego niektórzy używają skrótu PIM), przy czym chodzi nie tylko o datę powstania, lecz i o ludzi, którzy instytucję tę organizowali i rozwijali.

Ogółem w omawianych tomach przedstawiono 38 instytutów, w tym 13 PAN-u. Można zaznaczyć, że *Informator nauki polskiej 1966* wykazuje 118 instytutów (łącznie z uczelnianymi), w tym 22 PAN-u. Ale oczywiście *Encyklopedia* nie musi wykazywać wszystkich.

O placówkach badawczych wspomniano też w t. 6: w haśle *kryminalistyka*, nie podając jednak dat, i w haśle *kryminologia* — tu jest mowa o rozwoju placówek badawczych, z datami. W haśle *Kórnik* po opisie miasta nieco miejsca poświęcono historii fundacji pod nazwą Zakłady Kórnickie (biblioteka, muzeum, arboretum) oraz istniejącej tu od 1932 r. placówki badań dendrologicznych i pomologicznych, w 1952 r. podporządkowanej Polskiej Akademii Nauk.

Dla scharakteryzowania stopnia precyzji *Wielkiej encyklopedii* zatrzymamy się na instytucjach związanych z morzem, które mogą ocenić bardziej szczegółowo.

Data powstania Morskiego Instytutu Rybackiego: 1928 r., formalnie jest właściwa, jednak nie dotyczy ona instytucji naukowej, o czym w haśle *Morski Instytut Rybacki* (t. 7), niestety, nic nie wspomniano. Powstała w grudniu 1928 r. stowarzyszenie pod tą nazwą nie było instytucją naukową: jej statutowym zadaniem było przyczynianie się do rozwoju rybołówstwa morskiego oraz związanego z nim przemysłu i handlu. Zajmowało się ono m.in. udzielaniem subwencji rybakom, dostarczaniem im statków, organizowaniem szkolenia itp., a po wojnie nadto administrowało stoczniami rybackimi, zakładami przetwórczymi itp., wykonywało więc wyłącznie zadania gospodarcze⁵. Instytucją naukową Morski Instytut Rybacki stał się dopiero w 1949 r., kiedy włączono do niego Morskie Laboratorium Rybackie (z czasem odpadły od MIR-u zadania gospodarcze). *Encyklopedia* mogła jednak cofnąć datę początków badań prowadzonych przez Instytut aż do 1923 r., jest on bowiem bezpośrednim kontynuatorem Morskiego Laboratorium Rybackiego, założonego w 1923 r. w miejscowości Hel (w t. 7 w haśle *morskie stacje* podano: 1922 r.⁶). W 1925 r. tę pierwszą w historii nauki polskiej morską placówkę badawczą włączono do Państwowego Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego (czego odpowiednie hasło w t. 8 nie podaje), w 1931 r. zlikwidowano, lecz na jej miejsce zaraz w 1932 r. zorganizowano w Helu w ramach Instytutu Biologii Doświadczalnej Stację Morską, którą w 1938 r. przeniesiono do Gdyni⁷, a którą kierował Mieczysław Bogucki. W 1945 r. placówka ta otrzymała nazwę swej poprzedniczki: Morskie Laboratorium Rybackie, w 1949 r. włączono ją do Morskiego Instytutu Rybackiego⁸, który objął też gmach na nabrzeżu Beniowskiego w porcie gdyniskim, wybudowany w 1938 r. dla ówczesnej Stacji Morskiej.

⁵ Por. np.: I. Wereszczaka, *Morski Instytut Rybacki i jego przedsiębiorstwa*. W pracy zbiorowej: *Morski przewodnik rybacki*. Gdynia 1947, ss. 45—50.

⁶ Założycielem Morskiego Laboratorium Rybackiego w Helu był prof. Antoni Jakubski (1885—1962). W haśle zawierającym biogram tego uczonego (t. 5) dano znów określenie: „na Helu” i datę: 1922 r. Tymczasem datę 1923 r. podaje np. zarówno prof. K. Demel, od początku Laboratorium jego adiunkt, a następnie kierownik, w pracy *Życie morza*. Gdańsk 1947, s. 13, jak i prof. M. Bogucki w pracy *Morskie stacje biologiczne*. Warszawa 1950, s. 44, przytoczonej zresztą w haśle *morskie stacje*.

⁷ Por. hasło *Instytut Biologii Doświadczalnej* [...] (t. 5), gdzie jednak nie podano o przeniesieniu Stacji do Gdyni i również użyto określenia „na Helu”.

⁸ W t. 2 w biogramie prof. Boguckiego, niedawno zmarłego jednego z organizatorów badań biologii morza w Polsce, podano błędnie, iż uczony ten był w latach 1945—1951 kierownikiem Morskiego Laboratorium Rybackiego, gdy on sam w cytowanej wyżej pracy (s. 47) pisze, że „z dniem 1 stycznia 1949 r. Morskie Laboratorium Rybackie przestało istnieć. Zostało wcielone do Morskiego Instytutu Rybackiego”.

Oczywiście, nie idzie tu o to, aby w hasło *Morski Instytut Rybacki* pomieścić wszystkie te informacje, ale podstawowe wiadomości i daty (1923, 1932, 1945, 1949) powinny być podane. Tymczasem zaznaczono tylko, że MIR „kontynuuje m.in. badania Stacji Morskiej na Helu”, przy czym w hasło *morskie stacje*, gdzie jest wzmianka o tej stacji nie podano, że istniała ona tylko do 1939 r.

Hasło *morskie stacje* powinno mieć zresztą postać *morskie stacje biologiczne*, hasło to mówi bowiem tylko o biologicznych placówkach badawczych, a bywają i inne stacje morskie⁹.

W hasło przedstawiającym Instytut Bałtycki (t. 5) podano m.in., że opracowywał on „zagadnienia polskiego wybrzeża, krajów nadbałtyckich i gospodarki morskiej”, a dalej: „w 1950 r. Instytut Bałtycki został rozwiązany; jego agendy przejęły inne instytucje, m.in. Instytut Morski [...]. W 1958 r. Instytut Bałtycki ponownie reaktywowany w Gdańsku”. Informacje te są nieprecyzyjne. Z przedwojennego zakresu działalności pominięto pomorzoznawstwo („zagadnienia polskiego wybrzeża” — to nie to samo), którego problematyka jeszcze przed rozwiązaniem Instytutu Bałtyckiego została przejęta przez Instytut Zachodni w Poznaniu. Z pozostałych kierunków badań zagadnienia ekonomiki transportu morskiego i prawa morskiego przejął w 1950 r. Morski Instytut Techniczny (obecny Instytut Morski), problematyki skandynawskiej natomiast nie przejął wówczas żaden instytut; zresztą do dzisiaj problematyka ta nie jest naukowo opracowywana, wskrzeszony bowiem w 1958 r. Instytut Bałtycki (pracę rozpoczął dopiero w 1964 r.) faktyczny zakres badań ogranicza na razie do zagadnień niemcoznawczych¹⁰. Przedwojenne wydawnictwa Instytutu Bałtyckiego wymieniono w następującej formie: „Pamiętnik Instytutu Bałtyckiego”, „Baltic and Scandinavian Countries”, „Jantar”, «*Biblioteczka Bałtycka*» (znaki graficzne jak w *Encyklopedii*). Nie widać z tego, że tylko drugi i trzeci tytuł — to tytuły czasopism. Tymczasem Instytut Bałtycki wydawał przede wszystkim książki i broszury, m.in. w dwóch seriach wydawniczych: *Pamiętnik Instytutu Bałtyckiego* i *Biblioteczka bałtycka*. O powojennych wydawnictwach Instytutu, np. o kwartalniku „Gospodarka Morska”, pierwszym polskim naukowym czasopiśmie ekonomicznomorskim, niestety nie wspomniano.

Instytutowi Morskiemu warto było poświęcić odrębne hasło, choćby najmniejsze. Formalnie powstał on w 1950 r. (faktycznie już w końcu 1949 r.) jako Morski Instytut Techniczny, należy więc do starszych instytutów Polskiej Ludowej, a ciekawy jest tym bardziej, że zajmuje się zarówno badaniami w zakresie nauk społecznych (przejął je z Instytutu Bałtyckiego), jak i technicznymi, i to w szerokim zakresie: hydrotechnika, korozja, techniczna eksploatacja floty, dawniej też okrętownictwo. Warto też było dać hasło *Instytut Medycyny Morskiej*, którego początki sięgają lat międzywojennych¹¹.

Wśród haseł o instytutach w t. 5 są też hasła omawiające wyższe uczelnie, polskie i obce: Instytut Agronomiczny w Marymoncie pod Warszawą, „pierwsza polska i jedna z pierwszych w Europie wyższa uczelnia rolnicza, powołana do życia w 1816 r.”, instytut ten działał do 1861 r. w Warszawie, a do 1863 r. — w Puławach; Instytut Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa w Puławach, wyższa uczelnia z rosyjskim językiem wykładowym, działająca w latach 1869—1911; Instytut Krasnoj Profiesury w Moskwie, uczelnia założona w 1921 r., kształciła m.in. kadry wykładowców

⁹ Np. Stacja Morska w Sopocie należąca do Zakładu Geofizyki PAN.

¹⁰ Por. notatkę o 40-leciu Instytutu Bałtyckiego w nrze 3/1965 (s. 480) „Kwartalnika”. Do reaktywizacji badań skandynawistycznych Instytut przystąpił dopiero w ostatnim czasie.

¹¹ Por. w nrze 3/1963 (s. 451) „Kwartalnika” notatkę o artykule „Biuletynu Instytutu Medycyny Morskiej w Gdańsku” zawierającym rys historyczny tego Instytutu z okazji jego 25-lecia.

nauk społecznych dla szkolnictwa wyższego, zlikwidowana w 1938 r.; Instytut J. J. Rousseau w Genewie, wyższa uczelnia i ośrodek badań naukowych w zakresie nauk pedagogicznych, założony w 1912 r., a w 1948 r. włączony do uniwersytetu genewskiego. W t. 8 zaś znajduje się hasło *Państwowy Instytut Nauczycielski*, w którym wymienione są dwie instytucje o tej nazwie, określone przez *Encyklopedię* jako uczelnie, a działające kolejno w latach 1921—1927 i 1930—1935.

Znaczna część hasła *politechnika* (t. 8) poświęcona jest historii studiów politechnicznych w Polsce, począwszy od powołania w 1825 r. z inicjatywy Staszica Rady Politechnicznej. Nadto każdej polskiej politechnice poświęcone jest osobne hasło. Najobszerniejsze z nich to *Politechnika Warszawska* i *Politechnika Lwowska*; wymieniono tutaj m.in. najwybitniejszych profesorów tych uczelni: w Politechnice Warszawskiej — 37, w Politechnice Lwowskiej — 21.

W omawianych tomach osobne hasła poświęcono czterem towarzystwom naukowym: Bydgoskiemu Towarzystwu Naukowemu, powstałemu w 1959 r. (t. 2); Gdańskiemu Towarzystwu Naukowemu, kontynuującemu tradycje powstałego w 1922 r. Towarzystwa Przyjaciół Nauki i Sztuki w Gdańsku, pod obecną nazwą pracującemu od 1956 r. (t. 4)¹²; Lubelskiemu Towarzystwu Naukowemu, założonemu w 1957 r. (t. 6); Opolskiemu Towarzystwu Przyjaciół Nauk (t. 8), założonemu w 1955 r., którego poprzednikiem było działające w latach 1945—1948 Towarzystwo Przyjaciół Nauki i Sztuki w Opolu (t. 8). Niekonsekwencją jest, że o dużym i starszym Łódzkim Towarzystwie Naukowym tylko wspomniano (bez daty założenia i jakichkolwiek innych danych) w hasle *Łódź* (t. 6), i to, że ani w odrębnych hasłach, ani w hasłach: *Białystok*, *Kielce* i *Koszalin*, nie mówi się o pracujących w tych miastach towarzystwach naukowych; nie ma też odrębnego hasła działające w Zielonej Górze Lubuskie Towarzystwo Naukowe. W hasle *Płock* (t. 8) wymieniono natomiast Płockie Towarzystwo Naukowe i datę jego założenia: 1820 r.; jest też hasło odsyłaczowe *Płockie Towarzystwo Naukowe*, które kieruje do hasła *Towarzystwo Naukowe Płockie*.

W t. 7 jest 35 haseł przedstawiających muzea, w tym 21 polskich (nadto dwa tabelaryczne wykazy muzeów: polskich i obcych), niektóre z nich są placówkami badawczymi (np. powstałe w 1931 r. Muzeum Ziemi PAN).

W hasle *Muzeum Techniki* podano, że do jego oddziałów należy m.in. „hamernia pod Oliwą” i „fragmenty pieca do wytapiania żelaza (sprzed 2 tys. lat) w Słupi Nowej”. Zabytkowa hamernia znajduje się jednak na terenie Oliwy (a nie w jej okolicy), Oliwa zaś jest od 1926 r. dzielnicą Gdańska, a więc idzie tu o hamernię w Gdańsku-Oliwie. W Nowej Słupi zaś znajduje się Muzeum Starożytnego Hutnictwa Świętokrzyskiego, stanowiące jednocześnie pawilon ochraniający pozostałości dawnego piecowiska¹³.

W hasle *Musée Océanographique* podano, że ten naukowy ośrodek badawczy (pełną nazwą instytucji jest: *Musée Océanographique de Monaco*), „założony

¹² Ani w tym hasle, ani w hasle *Gdańsk* nie wspomniano, że w mieście tym założono w 1742 r. pierwsze na ziemiach polskich przyrodnicze towarzystwo naukowe (wspomniane w hasle *Polska* w t. 9, s. 149) pod nazwą *Societas Physicae Experimentalis*. Jednym z jego organizatorów był Jakub Klein, w poświęconym mu hasle (t. 5) towarzystwo to nazwano jednak: *Naturforschende Gesellschaft in Danzig*. Tymczasem nazwą niemiecką towarzystwo oficjalnie posługiwało się raczej dopiero od końca XVIII w., *Encyklopedia* powinna więc była tu podać pierwotną nazwę łacińską. Klein nie był przy inicjatorem tego towarzystwa — jak podano w hasle *Klein Jakub* — inicjatywę dał bowiem jego zięć, Daniel Gralath (por. notatkę *Niestusznie zapomniany gdański pionier nauki o elektryczności z XVIII w.* w „Kwartalniku”, nr 3—4/1965, ss. 673—675).

¹³ Por. informację o tym muzeum na s. 865 niniejszego numeru.

w 1910 r. przez ks. Alberta I Grimaldiego, jest częścią Instytutu Oceanograficznego jego fundacji [...]; od 1918 r. wicedyrektorem tego muzeum był zoolog polski M. Oxner". Nie dodano tu niezbędnej informacji, że założony w 1906 r. Institut Océanographique mieści się w Paryżu, a nie w Monako; jest to przykład, jak dodatki naprawdę minimalne („zał. 1906"; „w Paryżu") mogą znacznie rozszerzyć zakres informacji encyklopedycznej. Nadto: skoro wymieniono datę objęcia stanowiska wicedyrektora przez Oxnera, należałoby podać, jak długo to stanowisko zajmował, szczególnie że informacji tej nie ma również w haśle *Oxner Mieczysław* (t. 8; uczone ten zginął w 1944 r. w Oświęcimiu).

W t. 7 w osobnych hasłach przedstawiono 14 międzynarodowych organizacji naukowych, w tym dwie naukowotechniczne i jedną grupującą zarówno teoretyków, jak i praktyków (prawników). Najstarszą z nich jest Międzynarodowa Komisja Elektrotechniczna, założona w 1904 r. Daty założenia Międzynarodowej Unii Matematycznej nie podano.

Zygmunt Brocki

„Bulletin de la Société Française d'Histoire de la Médecine". Wstępem poprzedzili Ch. Coury i P. Huard. T. 1. Ateliers R. Lacer Éditeur, Paris 1967 (przedruk faksymilowany R. 1, Paris 1902), ss. 505, ilustr.

Otrzymaliśmy okazowy tom faksymilowanego przedruku „Biuletynu Francuskiego Towarzystwa Historii Medycyny". Jest to pierwszy z zapowiedzianej serii 35 tomów, które wiernie odtworzą, skompletowane w kolejne roczniki, kwartalne biuletyny Towarzystwa z lat 1902—1951. Wydawnictwo ma zatem odzwiedlić całe półwiecze prowadzonych we Francji badań nad dziejami medycyny.

Zaprezentowany inauguracyjny tom (rocznik biuletynów z 1902 r.) ma wszelkie walory okazji bibliofilskiego, zarówno przez dobór papieru, jak przez trwałą, stylową oprawę, nadzwyczajną czystość druku, jakość techniczną rycin, niejednokrotnie reprodukowanych znowu z tych samych oryginałów co przed półwieczem, wyszukanych w zbiorach publicznych i prywatnych.

Nad realizacją tego niezwykle trudnego przedsięwzięcia czuwa sztab kustoszów, bibliotekarzy, poligrafików, introligatorów. Zawdzięczać je należy inicjatywie wydawcy R. Lacera, który pozyskał dla swej idei wysoce kompetentną pomoc byłego przewodniczącego Francuskiego Towarzystwa Historii Medycyny, dra A. Peckera.

We wprowadzeniu do pierwszego tomu P. Huard, obecny przewodniczący Towarzystwa, profesor paryskiego Wydziału Lekarskiego, dyrektor studium w École Pratique des Hautes Études, oraz Ch. Coury, profesor historii medycyny i chirurgii paryskiego Wydziału Lekarskiego, wiceprzewodniczący Towarzystwa — omawiają w syntetycznym skrócie dzieje historii medycyny we Francji poprzedzające założenie Towarzystwa w 1902 r. Towarzystwo, jak dowiadujemy się, publikowało prace swoich członków i protokoły posiedzeń w biuletynach o bardzo małym nakładzie, zawsze szybko wyczerpanych, zazdrośnie strzeżonych przez szczęśliwych lecz ekskluzywnych posiadaczy. Biuletyny są dziś rzadkością bibliograficzną, a wskutek tego działalność francuskich historyków medycyny sprzed pół wieku jest słabo znana. Wartość i pożytek płynące z reedycji biuletynów są zatem niewątpliwe.

Z protokołu pierwszego posiedzenia Towarzystwa w dniu 29 I 1902 dowiadujemy się, że Międzynarodowy Kongres Historii Nauk Przyrodniczych w Paryżu w 1900 r. powołał sekcję nauk medycznych. Towarzystwo zapowiada jednak oficjalny udział w Międzynarodowym Kongresie Historycznym w Rzymie w 1903 r., by historia medycyny zajęła samodzielne, należne jej miejsce w rodzinie nauk historycznych.